

Uskomusmaailma Idäntiellä

Mikko Heimola, Jenni Sahramaa & Tiuku Talvela

Nämä uskomusmaailmaa käsittelevät tekstit on kirjoitettu pelimateriaaliksi Idäntielle. Esitetty on yksi mahdollinen, pääosin myöhempien aikojen (kansanusko) ja lähialueiden (kristinuskosta) tutkimukseen pohjattu vaihtoehto, ja tarkoitettu helpottamaan hahmon maailmankuvan ja vuodenvaihteen rytmituksen ymmärtämistä. Toivomme sinun lukevan peliä varten ainakin ryhmäkohtaiset uskomusmaailmatekstit sekä tekstin kristinuskosta (suomalaisten, hämäläisten ja lappalaisten ei tarvitse tuntea skandinaaviperinnettä sen kummemmin ja päinvastoin). Itäisempien maiden tulijat voivat katsastaa aiemman artikkelin <http://rus.harmaasudet.fi/uskonto/>.

Muinaissuomalaisesta uskomusmaailmasta syvemmin kiinnostuneita suosittelemme perehtymään Tomi Letonsaaren artikkeliin Pohjolan uskomusperinne (http://www.harmaasudet.fi/julkaisu/liitteet/uploads/2013/09/Airut204_screen.pdf). Myös suosittelemme erinomaisen lämpimästi käymään Tampereella Museokeskus Vapriikin Birkkala 1017 -näyttelyssä ennen peliä! Näyttelytekstit ovat silkkaa pelimateriaalia (<http://vapriikki.fi/nayttelyt/birckala-1017/>).

Sivu 1: Suomalais-hämäläisen kansanuskon piirteitä

Sivu 5: Suomalaisten ja hämäläisten vuodenvaihtoehto

Sivu 9: Kristinuskosta Itämeren alueella

Sivu 11: Skandinaavien uskomusmaailmasta

Suomalais-hämäläisen kansanuskon piirteitä

Maailmantasot ja yliluonnollinen

- Yliluonnollinen on luonnollista. Maailmassa on monia asioita, joista kaikkia eivät kaikki ihmiset näe.
- Maailmassa on kolme tasoa: tämänilmainen, ylinen maailma ja alinen maailma. Ylinen ja alinen ovat monien henkiolentojen asuinpaikkoja. Ylisessä asuvat mm. sään ja taivaan jumalat ja henget. Alisessa sijaitsee vainajien Tuonela, mutta myös siellä asuu monenlaisia muita olentoja. Monet eläimet sekä tietäjät ja lappalaisten noidat osaavat matkata maailmantasojen välillä.
- Maailmassa kaikki kiertää: aurinko, vuodenvaihtoehto, myös ihmiselämät. Ihmis- ja eläinolentojen elämänsykli syntyy jossakin vaiheessa uudelleen samoihin sukuihin ja syntymään voi ohjautua esimerkiksi nimivalinnoilla. Kiertäminen ja pyörivä liike liittyyvät kaikenlaiseen maagiseen toimintaan. Langan kehrääminen ja varttinän pyörivä liike

on arkisen työn ohella vertauskuva elämälle. Myötäpäivään kiertäminen on positiivista toimintaa tuottavaa, vastapäivään taas negatiivista ja tuhoavaa.

- Kohtaloon uskotaan (liittyen myös elämän kiertoon). Ei-toivottu lapsi voidaan jättää kohtalon armoille vaikkapa viemällä tämä suolle tai metsään. Jos kohtalo määrää hänet pelastettavaksi, niin käy. Luonnottaret, neljä neittä, huolehtivat vuodenvierrosta ja maan hedelmällisyydestä ja kehräävät ihmiselle elämänlankaa. Suomalaiset ja hämäläiset eivät kuitenkaan odota elämälleen määrättyä tarkoitusta tai ajattele kulkevansa jumalten tarkkaan määräämiä polkuja.

Väki ja uhrin

- Ihminen ja eläin eivät ole täysin erillisiä toisistaan ja ihminen näkee itsensä vielä osana luontoa. Karhu on ihmisen kanssa erityisen samankaltainen olento. Jos karhu löntystää vastaan metsässä, sille sanotaan "ei mies miestä syö!" ja toivotaan sen kuulevan sukulaistaan. Lähteessä tai talon alla voidaan pitää elättinä vaikkapa haukea, rantakäärmettä tai hilleriä, pihapiirissä varista - ne ovat kaikki eläimiä, joilla on yhteys tuonpuoleiseen.
- Kaikessa - niin kivissä, tuulessa kuin ihmisissä ja eläimissä - on maagista voimaa eli väkeä. Toisissa asioissa ja paikoissa sitä on enemmän kuin toisissa. Naiset ovat väekkäämpiä kuin miehet, sillä heidän vaginansa on suora väylä tuonilmaisiin, josta heidän synnyttämänsä lapset tulevat. Siksi naiset myös ovat päävastuussa kuolleitten lähettämisestä matkaan tuonpuoleiseen. Koska naisen vittu on väkevä, hän voi karhun kohdatessaan nostaa hameensa ja sanoa vaikkapa "Kato tuonne Tuonelaan, pimmeeseen Pohjolaan!", jolloin naista vähäväkisempi karhu pakenee. Samoin voi nainen torjua pahaa silmää nostamalla hamettaan ja pyllistämällä, jolloin pahansuopuus ikään kuin imeytyy tuonilmaisiin. *Mikäli joku naishahmon pelaaja haluaa "pyllyttää" pelissä, hameen alla oleviin housuihin/pikkuhousuihin suhtaudutaan kuin niitä ei olisi.*
- Kaikkiällä asuu haltijoita. Niiden suututtaminen on vaarallista, sillä ne ovat harvoin luonteeltaan anteeksiantavaisia, voivat aiheuttaa harmia ja sairautta ja vaativat leppyäkseen uhreja. Naispuoliset haltijat ovat yleensä kiukkuisempia kuin miespuoliset ja vaativat enemmän lepyttelyä. Haltijasta saatetaan tehdä myös taloon tai uhripaikalle puinen tai kankainen kuva. Esim. uudistilan rakentamiseen kysytään lupa haltijalta nukkumalla kolme yötä uuden talon paikalla. Haltija näyttäytyy unessa, jos tila sopii rakentaa.
- Jumalat ovat suurempien asioiden - sään, metsän tai veden - valtiaita, ikään kuin voimakkaampia haltijoita. Arjen magia liittyy enemmän helpommin tavoitettaviin haltijoihin, mutta etenkin tietäjät ja töitänsä suorittavat miehet vetoavat loitsuissaan myös jumaliin. Tärkeimpiä ovat ukkosta, tuulta ja sadetta tuovat Ukko ja Ilmari, kasvua edistävät Pekko ja Rauni, metsän riistaa antavat Mielikki ja Tapio sekä vettä vallitseva Vedenemä kaloja antavine Ahti-apuineen.

- Onnen lisäämiseen tai haltijoiden lepyttelyyn voidaan pyrkiä myös uhreilla. Uhri voidaan jättää esimerkiksi kuppikivelle, uhripuulle, lähteelle, rantaveteen tai vaikkapa unessa nähdyn luonnonpaikan lähelle. Eläinten, jotka syövät ruokauhrit, katsotaan olevan tuonpuoleisen lähettejä. Ruoan lisäksi voidaan uhrata myös väkeväksi uskottuja metalleja, kolikoita tai muita itselle arvokkaita asioita.

Onni ja kateus

- Onnea on maailmassa vain rajattu määrä: toisen onni on toiselta pois. Onnen lisäämiseen pyritään monenlaisin keinoin. Tietäjien ja noitien taikakeinot ja rituaalit tähtäävät pääosin onnen säilyttämiseen tai lisäämiseen, oli kyse sitten karjasta, viljasta, lemmestä tai kaupan tuotosta.
- Omalla onnella ei saa kehuskella liikaa, sillä sen saattaa silloin menettää kateellisille. ”Itku pitkästä ilosta” ja ”pidä vakan alla kynttilää” ovat kuvaavia sanontoja.
- Onnea voidaan varastaa toiselta katsomalla tätä pahalla silmällä. Myös yletön kehuminen, vaikkapa lapsen liika ihaileminen, saattaa merkitä onnivarkautta. Moiseen voidaan reagoida hyvinkin rajusti, esimerkiksi pylyttämällä.
- Etenkin emäntien huhutaan rakentavan salaa villakeristä, vörtinöistä ja sukanvarsista paroja eli maagisia apuolentoja, jotka nämä loitsivat noutamaan varallisuutta tai voita itselleen muista taloista. Para voi näyttäytyä vaikkapa taivaalla lentävän vörtinän tai mustan kissan hahmossa. Miesten on väitetty tekevän myös rahaparoja.

Henki ja kuolema

- Ihmisellä katsotaan olevan kaksi sielua: löyly ja itse. Löyly on henki, jonka olemassaolo nähdään ja tunnetaan hengityksenä. Itse on toisinaan, esim. unessa tai tietäjän transsissa, ihmisestä erillään liikkuva mieli tai sielu. Joskus itse lähtee Tuonelaan jo ennen löylyä. Ruumis, josta tietoinen itse on poistunut, näivetty hiljalleen, ellei itseä saada tietäjän avustuksella takaisin.
- Ihmisen itse saattaa vaeltaa unessa kauaskin. Unia kuunnellaan, niistä keskustellaan ja niitä mietitään paljon. Unissa myös keskustellaan suvun vainajien ja muiden tärkeiden henkilöiden kanssa. Unista otetaan enteitä ja ennusmerkkejä. Enteet ovat muutenkin tärkeitä: epätavanomaisesti käyttäytyvien eläinten uskotaan olevan tuonpuoleisen lähettejä ja sääilmiöt kertovat jumalten aivoituksista. Kuolemanenteitä nähdään monissa asioissa.

- Kuolema ja kuoleman uhka on läsnä arjessa. Lapsikuolleisuus on suurta, ja tulehdus tai verenmyrkytys vie nopeasti aikuisenkin. Jos talossa todetaan, että lasta ei ole varaa elättää, lapsen hylkääminen ennen nimenantoa ei ole tuomittavaa. Sen sijaan nimetyn lapsen (muutenkin henkilön, josta on luvattu huolehtia) heitteillejättöä tai tappoa käsitellään todennäköisesti myöhemmin käräjillä.
- Kuolema on etenkin aikuisten kohdalla merkkitapaus. Suomalaisten heimolla vielä vanhojen lapsuudessa kuolleet tavaroineen usein poltettiin, mutta nykyisin on yleisempää haudata vainajat ruumishautaan hauta-antien kanssa. Hämäläiset (sekä karjalaiset) kuitenkin polttavat yhä vainajansa ja sirottelevat tuhkan vanhaan tapaan kiviseen kalmistoon esi-isien joukkoon.
- Suvun vainajat asuvat samaan aikaan sekä kalmismaan mullissa että Tuonelassa. Kuolleet lähetetään matkalle Tuonelaan asianmukaisin menoin: vainajaa surraan, suvun naiset pesevät vainajan, hyvinä itkijöinä tunnetut naiset laulavat hänet matkaan, parhaimpiinsa puettu ruumis haudataan tai poltetaan komein menoin ja hänen mukaansa laitetaan hauta-antimina ruokaa ja tavaroita. Niitä vainaja tulee tarvitsemaan näyttääkseen muille kuolleille, mikä hänen asemansa oli keskisessä maailmassa. Tulevina kuukausina ja vuosina vainajan haudalla syödään muistoaterioita ja hänen kanssaan keskustellaan. Suvun vainajille myös uhrataan, että nämä pysyvät suopeina. Kalmismaalle mennessä kannattaa erityisesti hedelmällisyysikäisen naisväen varautua jollakin paljon väkeä sisältävällä esineellä kuten metallilla, jotta vainajien väkevyys ei pääsisi vahingoittamaan heitä.
- Jos sukulainen kuolee kaukana, häneen ei saa enää kuoleman jälkeen yhteyttä, vaan hän päätyy paikalliseen vainajalaan. Sen vuoksi jokainen toivoo kuolevansa oman sukunsa mailla. Hukkumista pidetään huonona kuolemana, mikäli ruumista ei löydetä, sillä silloin vainajan itse-sielua saattaa jäädä vaeltamaan tämänilmasiin. Hengen ottamista itseltään ei pidetä erityisen pahana asiana varsinkaan, jos elämä on muuten kärsimystä. Terveiden ihmisten kohdalla sitä toki kummastellaan etenkin jos muu suku jää tämän vuoksi pulaan.

Yhteisö

- Yksittäisestä talosta vastaa sen parhaissa hengen voimissa oleva isäntä tai emäntä. Tietyn kylän alueella kuunnellaan erityisesti isoja taloja. Lähialueen kylät pitävät erityisesti syksyllä ja keväällä yhteisiä käräjiä, joilla puhutaan riidoista ja muista kiistanalaisista asioista sekä sovitaan linnavuoren ylläpidosta. Käräjillä pyritään pääsemään oikeudenmukaiseen ratkaisuun, mikä tarkoittaa yleensä vahvempien suosimista.
- Talon vauraus määrittää sen edustajien sananvallan riippumatta sukupuolesta. Myös viisaina tunnettuja henkilöitä sekä henkimaailman eksperttejä kuunnellaan. Orjalla ei sananvaltaa käytännössä ole.

- Erityisen tuomittavana pidetään varkauksia, ja niitä selvittävätkin usein tietäjät. Pahana nähdään myös vapaan henkilön tappo. Siitä selvittää yleensä verirahalla, jonka suuruus määräytyy uhrin asemalla. Suvut voivat sopia keskenään myös jostakin muusta korvaustavasta. Toisen orjan vahingoittamiseen suhtaudutaan usein samaan tapaan kuin varkauksiin.

Suomalaisten ja hämäläisten vuodenkierto

Luonnollisestikin arjen ja juhlan tavat vaihtelevat kylittäin ja jopa taloittain, ja Hämeessä saatetaan joitakin asioita tehdä tyystin eri tavalla kuin lännessä. Idäntien Euran-Köyliön seudulla vuosi rytmittyy seuraavan kaltaisesti.

Juhlaan kuuluu aina syöminen ja oluen juominen, arjessa ruoka on laihempaa. Isojen juhlien lisäksi kestitystä nautitaan aina suurempien työrupeamien ollessa päätöksessä. Jos kyseessä on onnen tai hedelmällisyyden turvaaminen, paikalle kutsutaan tietäjä tai (usein naisten alaan kuuluvissa asioissa ja syntymän- ja kuolemantapauksissa) noita.

Lokakuu

Vuosi on vaihtunut, kekri juhlistu, ruokavarastot täynnä ja kierto alkanut alusta. Alkukuussa on vielä kirkasta ja kirpeää - viimeiset ulkotyöt saadaan vähenevässä valossa tehtyä, katot korjattua ja riihi puitua. Pellavat, liinat ja nokkoset käsitellään kuiduiksi, että päästäisiin kehräämään niitä langaksi. Talvinen tarinoiden ja laulujen aika alkaa, kun pirtti muuttuu vain päreen valaisemaksi.

Marraskuu

Maa ja luonto on martaana, kuollut. Syksyn työt on tehty ja kylät laskeutuvat talveen. Ensimmäiset kunnon pakkaset tulevat, toisinaan lumikin. Pakkaspäivinä tehdään metsätöitä ja kaadetaan hirsii tuleviin rakennustöihin. Naisväki viettää kaiken liikenevän pimeän ilta-ajan kehräten villaa ja pellavaa langaksi ja miehet veistelevät tarvekaluja. Lehmät menevät umpeen. Jos joku kuolee talviaikana, hänen ruumiinsa laitetaan aittaan tai riiheen odottamaan sulaa maata ja hautausta.

Talvikuu

Talvi koittaa toden teolla ja päivä on lyhyt kuin myyrän häntä. Viimeistään pakkasten alkaessa otetaan eläimet tupaan sen toiselle puolelle lämmittämään sisäilmaa. Kehräminen ja tarvekalujen tekeminen jatkuvat. Taloissa tehdään olutta ja valmistaudutaan keskitalven juhlaan, jossa juhlietaan taivaanvalojen vapauttamista ja päivän uutta pitenemistä. Tietäjille se on vuoden tärkein juhla, sillä rituaaleissa näytellään ne teot, joiden ansiosta aurinko ja kuu loistavat yhä maailmassa - siten maailmanjärjestys pysyy yhä ennallaan.

Tammikuu

Tammi tarkoittaa napaa tai akselia - ollaan siis talven keskellä. Sisätyöt jatkuvat edelleen ja koirat lämmittävät maalattialla palelevien varpaita. Karhun sanotaan kääntävän tammikuun keskellä kylkeään. Metsästysaseita kunnostetaan ja miehet lähtevät karhunkaatoon talvipesälle. Kun karhu saadaan pyydettyä, sille järjestetään juhlavat hautajaiset ja luut viedään karhunkallopöytäjuurelle ja oksille, että karhu syntyisi uudelleen yllisen kodissaan. Kalastus hoidetaan verkoilla ja nuotalla. Pyykit pestään järven jäällä avannossa. Metsästä tuodaan tukkipuita rakennuksia varten härällä tai hevosella.

Helmikuu

Suojasääät sulattavat jäähelmiä puihin. Naisväki saa pellavat ja villat kehrättyä ja viettää sen kunniaksi työnjuhlaa, laskiaista. Silloin lasketaan pitkät hiukset hajallaan mäkeä ja huudetaan pitkiä liinoja ja pellavia. Ruoaksi syödään rasvaista siansorkkarokkaa ja kehrätään sen jälkeen rasvaisilla näpeillä kuitukasveja, jotta saataisiin kesällä kasvua tärkeille kuitukasveille. Miehet hiihtävät suojahangessa hitaasti etenevää hirveä. Osa lihasta ja kalasta kuivataan aittojen seinustoilla kevään laihaa aikaa odotellessa. Talvivarastot alkavat hiljalleen ehtyä ja sudet kiertelivät lähellä asutusta helpon saaliin toivossa. Lampaat karitsoivat helmi-huhtikuussa.

Maalliskuu

Laskiaisesta naiset alkavat kankaankutomisen, jotta kevääksi saadaan uusia vaatteita talon vaurauden osoittamiseksi. Maa näkyy viimeistään maalliskuun lopussa, vaikka alkukuukausi onkin yhä pakkasten aikaa. Ansalankoihin ja kypäläautoihin tarttuu vielä komeaturkkisia kettuja, näätiä ja muita arvokasnahkaisia eläimiä. Kotieläimet alkavat olla jo laihanlaisia, ja kerppuja eli talviruoaksi kerättyjä lehtikimppujakin säännöstellään. Eläimet muuttavat pakkasten hellittäessä piharakennuksiin. Miesväki siirtyy puhdetöihin sisätiloista pihamaalle.

Huhtakuu

Huhtaa lähdetään joukolla kaatamaan kaskimaille. Se jätetään kuivumaan tulevien vuosien kaskia varten. Hauen ja muiden kalojen kutu alkaa ja kalaa pyydetään jäiden lähdön jälkeen. Lehmät ovat laihoja kuin luurangot. Lampailta keritään usein huonompilaatuinen villa, talvitakku. Kankaiden kutominen jatkuu, valmiista kankaista ommellaan vaatteita. Rakennustöitä tehdään.

Toukokuu

Luonnon herätessä eletään lähes jatkuvaa juhla-aikaa, vaikka viljavarastot ovatkin ehtymässä ja nälkä kaihertaa jo. Kun maa alkaa vihertää, emäntä asettuu hajareisin eläinsuojan oven päälle seisomaan ja lehmät ja lampaat päästetään hänen jalkojensa välitse ensimmäistä kertaa ruohoa syömään. Naisen väellä varattuna niihin ei pysty susi tai karhu samalla tavalla. Lehmät poikivat, jos ovat syksyllä käyneet sonnilla, ja alkavat lypsää samalla maitoa myös voita varten. Paimenet - alle 10-kesäiset lapset sekä vanhukset - lähtevät karjan mukaan metsiin ja tuovat sen iltaisin takaisin pihapiiriin.

Kaskea lähdetään polttamaan toisinaan useammankin talon väellä - se on kuumaa ja raskasta työtä. Tuhkan kylmettyä kylvöpäivä on tärkeä ja juhlallinen. Siemenet kylvää

emäntä tai isäntä puhtaissa pellavavaatteissa. Samassa kaskimaassa kasvaa monia kasveja, mm. ohraa, naurista ja liinaa eli pellavaa tai hamppua.

Kun lähiseutu on saanut kylvettyä kaskensa, touko- ja suvikuun taitteessa vietetään Ukonvakkaja. Kylvön jälkeen maa kaipaa erityisen paljon sadetta ollakseen hedelmällinen. Sään ja yllisen jumalan Ukko-Perkeleen ja hänen naisensa pihlaja-Raunin yhdessä härskymistä on odotettu ja toivottu koko pitkän talven ja laihaan kevään ajan. Olutvakat kumotaan kosteissa, useamman päivän jatkuvissa ja varsin lihallisissa juhlissa, joissa satoisuutta edistetään moninaisin keinoin, myös jumalten lailla härskyen ja pärskyen. Rituaaleista näissä juhlissa ovat yleensä vastuussa erityisesti hedelmällisyyttä edistävät noitanaiset.

Suvikuu

Kylvöjen jälkeen on pieni hengähdysaika, jolloin järjestetään usein markkinoita kauppapaikoilla. Vilja alkaa olla toden teolla vähissä, joten elantoa haetaan luonnonkasveista ja -siemenistä sekä kalasta. Pellava kylvetään ja pellavamaasta pidetään tarkasti huolta. Sateet ovat toivottuja ja odotettuja. Päivä on pisimmillään, mutta töitä myös paljon - kunnostustyöt, varastojen täydentäminen ja karjanhoito vievät runsaasti aikaa.

Heinäkuu / mätäkuu

Heinää, kerppuja ja lehdeksiä kerätään isoissa määrin eläimiä varten luonnonniityiltä. Maa alkaa tuottaa hiljalleen satoa ja nälkä väistyy. Kaikenlaisia vammoja ja vaurioita varotaan niin ihmisillä kuin eläimilläkin, koska asioilla on taipumus pilaantua. Kuunkierron puolimaissa, tasan puoli vuodenkiertoa talvennavasta, uhrataan metsän väkevimmälle olennolle, karhulle. Karhunpäivänä tehdään loitsuja karhun pitämiseksi poissa karjasta. Lampailta keritään vuoden hyvälaatuisin villa.

Elokuu

Elo leikataan tämän kuunkierron aikana. Siihen tarvitaan kaikkien työpanosta - vain heikoimmat eivät lähde kaskeen eloa korjaamaan. Elonleikkuun jälkeen on vuorossa riihenpuinti ja viljan käsittely talvea varten. Kiire on kova ja töitä tehdään koko valoisa aika.

Syyskuu

Nauriit kuoppaan, akat pirttiin, sanotaan syksyn tulosta. Kasvukausi loppuu ja talot varautuvat talveen. Kun syysteurastukset on saatu tehtyä ja lihaa säilötty talven varalle, on juhlan aika. Silloin on myös aika solmia liittoja ja naimakauppoja - talojen varastot ovat täysiä ja ruokaa riittää. Näillä main vuotta ovatkin käytännössä kaikki solmineet omat avioliittonsa, joko kekrin aikaan tai sitä ennen. Myös markkinoita pidetään ja niille lähdetään pitemmänkin matkan takaa, sillä aikaa on jälleen paremmin kuin kesällä.

Satokauden päätösjuhla kekri on juhlista suurin, aloittaahan se myös uuden vuoden. Kekrin jälkeistä aikaa pidetään vaarallisena aikana, sillä yllisen ja alisen rajat ovat silloin avoimempia kuin muulloin ja henget ja vainajat liikkuvat muuallakin kuin kalmismaalla. Monet viettävät muistoaterioita talojensa kalmistoissa ja muistavat sukunsa vainajia ja muita tärkeitä edesmenneitä. Tämän vuosia erottavan parin viikon mittaisen jakoajan jälkeen siirrytään taas kuun kierron mukaisesti lokakuuhun ja viimeisiin talvea valmisteleviin töihin.

[Kuvaus perustuu kansatieteelliseen aineistoon. Moni myöhemmistäkin työnjuhlista saattaa olla peräisin esikristilliseltä ajalta, mutta mitään varmoja tietoja meillä ei rautakauden vuodenkierrosta ole.]

Kristinuskosta 900-luvun Itämeren alueella

Puhuttaessa kristinuskosta 900-luvun Itämeren alueella on yksinkertaisinta unohtaa käsitteet usko, uskomus ja uskominen. Keskeisempää on se, mitä ihmiset tekivät: miten ja keiden kanssa he uhrasivat ja palvoivat, mihin yhteisöön he viestivät kuuluvansa, minkä he teoillaan ilmaisivat todelliseksi ja olennaiseksi. Paavalin kirjeet ja häntä seuraten myöhemmät kristilliset kirjoittajat kuvaavat käännyneiden luopuneen täydellisesti vanhasta ja välittömästi "pukeutuneet Kristukseen", mutta nykytutkimuksen katsannosta tuskin kukaan on koskaan omaksunut uutta uskoa tällä tapaa - ei nykyään eikä rautakaudella. **Pelissä kenenkään ei tarvitse ajatella kääntyvänsä "uuteen uskoon" ja hylkäävänsä kaikki "vanhat tavat". Enemmän kristinuskon omaksuminen voi tapahtua asteittain, esimerkiksi alkamalla kantaa ristiä muiden amulettien rinnalla, ja osoittaa kunnioitusta pyhimyksille vainajien ja haltioiden rinnalla, tai jopa suosia näitä.**

Kristinuskon leviäminen pohjolaan alkoi Rooman valtakunnan omaksuttua sen uskonnokeeseen. Seuraavat tuhatkunta vuotta olivat hidasta kristillistymistä: kauppiat ja muut matkalaiset toivat mukanaan esineitä ja ajatuksia, jotka sulautuivat osaksi ihmisten arkista maailmankuvaa ja käytänteitä. Ei ole mielekästä pohtia, onko joku hauta kristillinen vai ei, koska haudan tehneet ihmiset tuskin ajattelivat näin. Vaikka löytöjä tehtäisiin lisää, ei voitaisi määrittää, missä kohtaa kristinuskko loppuu ja pakanallinen kansanuskko alkaa. Eihän näin voida tehdä nykypäivässäkään. Viikinkiajalla kristinuskon ero kansanuskoon näkyi lähinnä siinä, että kristinuskon tunnukset olivat tunnistettavia myös kaukaa tulijoille, kuten kauppiaille. **Kohdatessa kaukaa tulijoita jaetut kristityt tavat (ristinmerkki, ylistyssanat valkealle Kristukselle, pyhimysten kuville tai jäännöksille kumartaminen) rakentavat keskinäistä luottamusta. Oman suvun vainajien tai heimojumalan nimissä tehty lupaus ei paina ulkopuolisen silmissä niin paljoa kuin yhteisen kaikkinäkevän Jumalan edessä solmittu.**

Kirjalliset lähteet kuvaavat Skandinavian kristillistymistä vuosien 850 ja 1150 välillä tapahtuneena prosessina, joka nojasi kuninkaiden kääntymykseen ja luopumiseen. Nämä tiedot ovat osin ristiriidassa muista lähteistä selviävän kanssa, ja ne onkin laadittu poliittisiksi argumenteiksi. Kirkollispoliittista kiistaa oli esimerkiksi siitä, kuuluuko Skandinaavia tietyn Hampuri-Bremenin hiippakunnan alaisuuteen, koska sieltä lähteneet munkit ja papit olisivat tehneet kääntymistyön - eikä yhtälailla samoilla apajilla olleiden englantilaisten tai puolalaisten. Näin keskusjohtoista edes kuninkaiden kääntymys ja kirkkojärjestelmän luominen ei ollut, vaan nämä kääntyivät omien intressiensä mukaan.

Yhdenkään kirjallisen lähteen ei voi katsoa kuvaavan arkista, elettyä uskonnollisuutta, mikä liittyyne myös siihen, että näitä lähteitä tuottaneita poliittisia toimijoita kiinnosti lähinnä pakanallisen kultin yhteisöllisyyttä luovien ja ylläpitävien piirteiden eli julkisten rituaalien poispyyhkiminen. Tämä tapahtui kuitenkin verrattain myöhään, ja näyttäytyy rinnasteisena Kiovan Vladimirin hyvin tunnetulle 980-luvun uskonnolliselle politiikalle (ks. pidempi teksti tästä, <http://rus.harmaasudet.fi/uskonto/>). Myös Tanskan Harald Sinihammas yritti 960-luvulla mahdollisesti ensin reformoida pakanallisen kultin paremmin yksinvaltiutta tukevaksi - ja vasta tämän epäonnistuttua valitsi kristinuskon, jonka säädellyt kirkolliset

hierarkiat tukivat paremmin vallan monopolisointia: vain piispat saattoivat vihkiä pappeja ja kirkkoja, ja vain papit kastaa uusia kristittyjä. Ruotsissa vastaavaa kehitystä tapahtuu ilmeisesti vasta 1000-luvulla, Suomessa vielä myöhemmin. **Papit ja kirkot ovat 900-luvun suomalaisille ja hämäläisille jotain kaukaista ja eksoottista - ja sellaisena todennäköisesti kiinnostavia. Nämä asuttavat samaa seutua kuin tarinoiden kuninkaat ja rikkauudet, ja kauppiaiden tuomiset ovat konkreettinen osoitus tästä. Tästä osalliseksi pääseminen voi joidenkin korvissa kuulostaa hyvin houkuttelevalta.**

Kristinuskolle keskeinen kasterituaali on sopinut hyvin likeisten, suvunomaisten siteiden luomiseen, mikä oli erityisesti esivaltiolisessa yhteisössä tärkeää: kastettava tarvitsi jo kastetut kummit, joista tuli tälle uudet, hengelliset vanhemmat. Tärkeän henkilön, esimerkiksi päällikön tai rikkaan kauppiaan, saaminen kummiksi toi kastettavan osaksi tämän perhettä. Kastettujen yhteisöstä syntyi siis uusi, rinnakkainen sukuyhteisö. Kasteeseen tarvittiin kuitenkin myös vihitty pappi, joita tuskin oli 900-luvun Suomessa helppo löytää, mikä rajoitti näiden verkostojen leviämistä. **Saadakseen papilta kasteen on siis matkustettava merten taakse metahuoneeseen. Toisaalta 900-luvun Suomessa ei myöskään ollut ketään sanomassa, että ainoastaan papin antama kaste kelpaa. Kastettavalle tärkeintä on uuteen yhteisöön osalliseksi pääseminen ja suostuvaisten kummivanhempien löytäminen.**

Toinen varhaiskeskiaikaiselle kristinuskolle keskeinen piirre oli pyhimysten, erityisesti marttyyrien kultti. Myöhemmällä keskiajalla kirkko otti tämän tarkempaan kontrolliinsa kanonisointiprosessien kautta ja teologiien sekä raamatullisten pyhien asema korostui. Mutta 900-luvulla pyhimyskultti tarkoitti loputonta pyhäksi korotettujen voimallisten miesten ja naisten joukkoa, ja heidän kulttinsa levisi joka suuntaan heidän kappaleidensa ja heidän koskettamiensa kappaleiden välityksellä. Kertomukset heidän ihmeteoistaan olivat samalla osoitus kristittyjen Jumalan voimasta. Antiikin roomalaisille kuolleiden ja hautojen palvominen oli ollut alkuun kauhistus, mutta vainajainpalvontaan tottuneille pohjoisen ihmisille ajatus oli ehkä vähemmän vieras. Useimmat ovat kuulleet mm. Jeesuksen äiti Maariasta, parantaja Luukkaasta ja matkantekijöiden suojelijasta Ristosta. **Pyhimykset ovat voimallisten ihmetekojen tekijöitä, jäännöstensä kautta heidät on mahdollista omistaa, ja kerran eläneinä ihmisinä heidän kanssaan voi neuvotella ja käydä kauppaa. Mitä konkreettisemmin tätä pelissä tekee, sitä lähemmäs 900-luvun todellisuutta pääsee.**

Kolmas näkyvä ja houkutteleva rituaali oli ehtoollinen. Transsubstantaation ihmettä (ainesten konkreettisen Jeesuksen lihaksi ja vereksi muuttumisen) korostettiin myöhemmin keskiajalla, mutta jo aiemmin kyse oli kristityille konkreettisesta osallisuudesta jumalalliseen. Ehtoollinen olikin varattu vain kastetuille, ja sitä saattoi jakaa vain vihitty pappi. Käytännössä kristitty päällikkö saattoi korostaa omaa asemaansa jakamalla lähipiirilleen viiniä ja leipää, ja antoivat näin seuraajilleen paitsi kallista tuontijuomaa myös pääsyn voimallisen jumaluuden piiriin. **Ruoan ja juoman jakaminen on yksinkertainen teko, joka rakentaa yhteisöllisyyttä. Sen voi taivuttaa moneen suuntaan: korostaa omaa erityisasemaa, rakentaa sisäpiiriä tai etsiä itselleen jumalallista voimaa. Pelissä kehotamme käyttämään näitä kaikkia mahdollisuuksia hyväkseen.**

Skandinaavien uskomusmaailma

Nykyinen käsitys viikinkiajan skandinaavien uskomusmaailmasodasta perustuu sekä kirjallisiin että arkeologisiin lähteisiin, joihin sisältyy runsaasti lähdekriittisiä ongelmia. Kirjalliset lähteet ovat joko kulttuurin ulkopuolisten, kuten kristittyjen lähetystyöntekijöiden tai arabitutkimusmatkailijoiden kirjoittamia, tai sitten huomattavasti käsittelemäänsä aikaa myöhemmin kirjoitettuja, kuten islantilaiset saagat. Myös varhaisemmissa, 900-luvun lähteissä näkyy reaktio kristilliseen kulttuuriin ja mukautuminen sen ajattelumalleihin. Kirjallisten lähteiden pohjalta tehdyt tulokset saattavat siis olla harhaanjohtavia, arkeologiset löydökset puolestaan hyvin monitulkintaisia.

Nykyinen käsitys on, että viikinkiajasta puhuttaessa selkeät uskomusjärjestelmät ja jumalpantheonit ovat myöhempää tulkintaa, ja kansanomaisen maailmankuva on voinut olla hyvinkin sekava ja ristiriitainen. Myytti saarni Yggdrasilista maailmanpuuna on ollut tuolle käsitykselle keskeinen. Yhdeksää maailmaa on kansoittanut runsas joukko erilaisia henkiolentoja. Jumalista (aasoista ja vaaneista) ainakin Thorr, Odinn ja Freyr ovat olleet kultin kohteena, ja jumalattaria on mahdollisesti kunnioitettu ryhmänä, joskin Freijan asema on ollut ilmeisen keskeinen. Ihmiset mahdollisesti muodostivat henkilökohtaisia suhteita yksittäisiin jumaliin, mihin viittaavat kirjallisten mainintojen lisäksi runsaat amulettilöydöt. Lähempänä ihmisten maailmaa asustivat paikanhaltijat joille saatettiin myös uhrata, sekä viisaat ja taitavat kääpiöt, jotka eivät kuitenkaan olleet kultin kohteena. Lisäksi oli useita kohtaloon, suojelukseen ja onneen yhdistettyjä naisolentojen ryhmiä (tunnetuimpana *nornat*).

Tavallinen kansa on luultavasti keskeisimmin hakenut apua arkiseen aherrukseen taikomalla ja paikanhaltijoita lepyttämällä kuin jumalia palvomalla. Taikuuden muodoista keskeisin oli *seidr*, joka oli ensisijassa naisten alaa. Seidriä harjoittavia miehiäkin oli, mutta heille tämä toi mukanaan samanaikaisesti sekä kielteisen epämiehekkyyden/homoseksuaalisuuden leiman että erityisen voimallisuuden, osasihan Odinnkin seidriä. Ihmisillä seidrin keskeiset käyttökohteet olivat maanviljelijöille tyypillisiä: säähän, riistaan ja kalaonneen vaikuttaminen, hyvän tai huonon onnen tuominen yksilölle tai yhteisölle, mutta myös lemmentaiat, parantaminen sekä taistelussa vahingoittaminen. Myöhemmät lait kieltävät myös ennustamisen sekä peikkojen herättämisen rituaalein. Myös skandinaavit uskoivat sielun voivan irtautua ruumiista ja liikkua eläinhahmoisena. Toisaalta viemällä sielun saattoi sairastuttaa kehon. Myös sotureiden kuvattiin voivan ottaa eläimellisiä piirteitä (*berserkrit* eli karhunpaidat ja *ulfhednarit* eli sudentakit).

Jonkin verran tiedetään myös ajatuksista kuolemanjälkeisestä elämästä: miehiä tuoneloita ovat soturien Valhalla ja muiden iloton Hel, mutta naisille tarkoitettua Tuonelaa eivät lähteet tunne. Hautauskäytänteissä on ollut suurta vaihtelua jopa paikallisyhteisön tasolla siinä miten ruumis on aseteltu, hauta rakennettu ja mitä antimia laitettiin mukaan. Polttohautaus oli tavallisinta, mutta myös maahautausta tehtiin. Olennaista on kuitenkin huomata, että jopa puolet ihmisistä on saatettu haudata ilman yksilöllistä, merkittyä hautausta.

Rituaalit ja kulttikäytänteet tunnetaan uskomuksia huonommin. Kuten yllä kuvattiin, kristillistyvässä yhteiskunnassa ne pyrittiin kitkemään ensin. Tähän tähtäävät lait sekä uudet arkeologiset löydökset mahdollisilta kulttipaikoilta valaisevat kuitenkin asiaa hieman. Viikinkiajalla kulttitoiminta on siirtynyt lehdoista sisätiloihin ja ilmeisesti ollut monitasoisesti organisoitunutta, kylätasolla yksittäisillä maatiloilla, alueellisesti päälliköiden taloissa ja suurempia vuodenvierailun tilaisuuksia varten Uppsalan ja Uppåkran kaltaisissa keskuksissa. Skandinaaveilla ei tunneta olleen pelkästään rituaalitoimiin keskittyneitä spesialisteja. Islantilaisen perinteen *godit* (joihin on viitteitä myös Skandinaviassa) olivat mahdollisesti tietyn jumalan kultin hoitajia, mutta he saattoivat olla myös yhteisönsä johtajia sodassa, kaupankäynnissä ja laintulkinnassa, tai suuria sotureita, eikä heillä ollut yksinoikeutta rituaalien johtamiseen. Enemmän tyypillistä näyttää olleen, että rituaalien johtaminen ja kulttipaikkojen suojeleminen oli osa päälliköiden (myös jaarlien ja kuninkaiden) velvoitteita alamaisiaan kohtaan.

Tunnetuin kertomus on Adam Bremeniläisen kuvaus 1070-luvulta Uppsalan kullatusta temppeleistä, sen kolmesta jumalpatstaasta sekä runsaista veriuhereista (ihmisiä ja eläimiä), joiden ruumiit ripustettiin viereisen lehdon puihin. Kuvaus perustuu toisen käden kertomuksiin eikä sitä ole pidetty luotettavana, mutta arkeologiset tukevat sen osia: Frösön (Freyrin saari) kirkon alttarin alta on löydetty uhripuun kanto ja sen ympäriltä ihmisten ja eläinten (ml. karhujen) jäänteitä. Myös kulttipaikkoina pidetyistä talonpohjista ja lehdoista on löydetty suuria määriä luita, hirtettyä/ripustettua miestä kuvaavia figuureja ja kuvia sekä isopeniksisiä (Freyrin) patsaita. Löytöjen ja kieltolakien perusteella uhreina on kuitenkin tarjottu myös olutta, ruokaa ja tavaroita, ja erityisesti on löytynyt runsaasti kultalehtisiä joissa on miehen ja naisen kuvat (*guldgubbar*), mahdollisesti kuvaten Freyrin ja jättiläinen Gerdrin aviota. Käytännössä voi arvella, että uhrattavien asioiden on täytynyt olla antajalle arvokkaita ja siten merkityksellisiä, oli kyse sitten kullasta, käyttötavarasta tai hyötyeläimistä.